

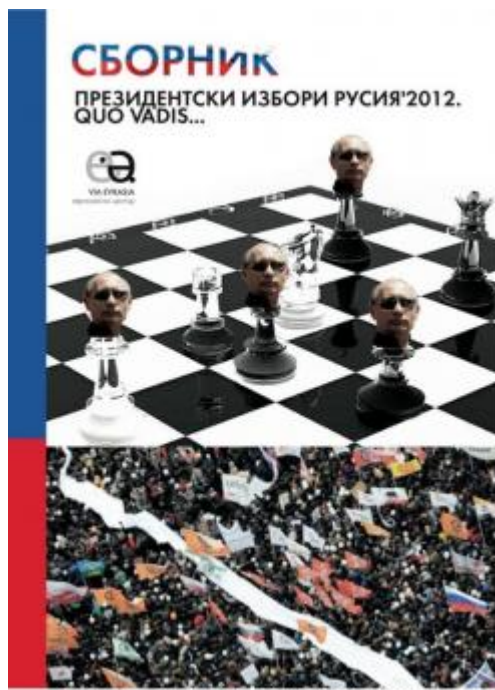
4. СРЕДНАТА КЛАСА И ПУТИН. ИЛИЯНА МАРЧЕВА.

Илияна Марчева,

доцент, доктор по история

в Института за исторически изследвания към БАН.

СРЕДНАТА КЛАСА И ПУТИН

[Marcheva Iliyana Quo vadis Russia 2012.pdf](#)

1. За кого бе средната класа в предизборния маратон декември 2011 – март 2012 г.?

Повод за статията ми дадоха различните интерпретации на това кои обществени сили подкрепят протестите срещу фалшификациите на парламентарните избори през декември 2011 г. в Русия като генерална репетиция за президентските през 2012 г. От една страна, в предаването „Итоги года“ на телевизионния канал „Россия“, московските протести бяха наречени „Ситый бунт“/Бунтът на ситите“. Имаха се предвид най-образованите и най-успешните, столични представители на средните слоеве[1]. В западната интерпретация тези средни слоеве добиха характеристики на „самосъздали се“ (т.е. без намесата на властта) най-образовани, най-успешни градски жители в Русия, а не само в Москва[2].

От друга страна, попаднах на статия със заглавие „Средната класа е едва ли не опора на вертикала на властта“[3]. Тезите, че средната класа – т.е. ситите, са против Путин и че напротив – ситите подкрепят Путин – ме накара да потърся данни и коментари за състоянието на съвременно руско общество и да си задам следните въпроси: Подкрепя ли средната класа Путин, кои точно средни слоеве и защо? Кои слоеве от средна класа са против и защо? И доколко новият президентски мандат на Путин ще оправдае тази подкрепа или ще я опровергае. Предлаганите

отговори са направени на базата на интервюта и аналитични статии от руската и българската преса, телевизия и радио, достъпни чрез интернет.

1. 2. Що е това средна класа?

Посочените по-горе въпроси ме отведоха до самото понятие „средна класа“. Оказа се, че за него има толкова много определения в социологията, че едва ли не това понятие е едно от основополагащите и оправдаващите съществуването на тази научна дисциплина. Шеговито казано, излиза, че ако жените са измислили модата, то социолозите – понятието „средна класа“. То обозначава хората, които не са нито бедни, нито богати за дадено общество и епоха.

Но критериите кой влиза в този нееднороден сегмент (открояват се нисша средна класа, средна средна класа и висша средна класа), се менят през вековете, не са еднакви те и в съвременната епоха. Нещо повече, нарастването на средната класа през 20 век се свързва с активната роля на държавата, с навлизането на техниката и технологиите в производството, както и с конкуренцията между капиталистическата и социалистическата система.

След краха на комунизма водещо за определяне на средната класа на Запад при развития капитализъм продължава да е качеството на потреблението, докато в неразвения периферен или полупериферен Изток това е доходът. Заедно с това се социолозите посочват и други показатели като образование – висше или средно специално, собственост – материална или интелектуална, както и самооценка[4].

1. 3. Средната класа в Русия през 90-те години и ударите на прехода

Към 80-те години на XX век в СССР се формира многочислената група на хора със средни доходи, принадлежащи към нисшите и средни ръководни кадри, техническата и художествената интелигенция, висококвалифицирани работници, които се осъзнават като интелигенция. В това си качество тя е съпоставима със средната класа в Западна Европа, където от втората половина на XX век расте т.нар. нова средна класа – не толкова свързана с материалната собственост, колкото с интелектуалната.

Но през 90-те години съветската средна класа е подложена на ударите на прехода към капитализъм. Маргинализират се редица социални слоеве като квалифицирани работници, инженерно-техническа интелигенция, част от стария управленски елит, които пострадват от политиката за конверсия, закриване на предприятия, демократизацията и промяната на политическите и културни институции. Появилата се новата постсъветска /стара по западноевропейския критерий/ средна класа – на дребните и средни предприемачи е слаба поради криминализацията на икономиката през 90-те и корупцията. Слабостта ѝ се задълбочава и от емиграцията на населението и трудовата миграция от бившите републики, която често е нелегална. Тази миграция среща съпротивата на местните хора, защото овладява важните за потреблението сфери на търговията и услугите.

Изключително силно обаче върху деформирането, намаляването и обедняването на голямата съветска средна класа влияе приватизацията, защото зад нея пропагандата скрива установяването на капитализма и следователно на социалното неравенство. Ето защо и приватизацията се приема като изключително несправедлива, въпреки че се следват различни процедури, които трябва да я направят приемлива за обществото.

3.1. Приватизацията

В началото на 90-те години приватизацията е по-скоро показна. С нея се цели да се промени

икономическото мислене и поведение на бившите съветски граждани т.е. осъществява се приватизация заради самата приватизация, а не толкова заради ефективността на промяната. Така през 1990 г. се легализира частната собственост, а през 1991г. се приемат няколко законодателни акта: Закон за приватизацията в РСФСР от 3 юли 1991 г., последван през декември 1991 г. от Указ на президента „За ускоряване на приватизацията на държавните и общинските предприятия“ и „Основни положения за реализиране на програмата за приватизиране на държавните и общински предприятия през 1992“. Но тези законови положения засягат преди всичко дребната собственост и не срещат голямо раздразнение в обществото.

Набира скорост и политиката на голямата приватизация – т.е. раздържавяването на средните и големите предприятия в най-различни промишлени отрасли. На 11 юни 1992 г. е издаден законът, гласуван от Върховния съвет, за голямата приватизация. Тя се замисля като масова, ваучерна по тип, отново с цел да съдейства повече хора да подкрепят прехода към пазарна икономика и така по-голяма част от обществото да се приобщи към новия политически елит около Борис Елцин. Издаваните ваучери трябва да символизируют равенство на старта, но специални привилегии за приватизация на дадено предприятие получават работещите в него и техните роднини. Производствените фондове на Русия са оценени на 1260,5 млн. рубли, които разделено на 148,7 млн. души прави около 8476 рубли, ала за удобство се приема, че стойността на ваучерите, полагащ се на всеки пълнолетен, е 10 хил. рубли, които се предават на гражданите през 1992 и 1993 г. Стойността на ваучерите обаче бързо се топи от инфлацията – ако през 1991 г. срещу 10 хил. рубли може да се купи половин кола „Жигули“, то в края на 1993 – това е цената на 3-4 бутилки водка. Образованите през 1994 г. 650 инвестиционни фонда са оставени без контрол от страна на държавата и с полукриминални ръководни тела. Затова те допълнително обезценяват акумулираните в тях ваучери.

В резултат към 1 юли 1994 са раздържавени 70% от държавните предприятия, а делът на държавата в общата стойност на имуществата става 35%. 25% от притежателите на ваучери ги продават по номинал, 25% ги дават за управление в инвестиционните фондове, 50% от ваучерите отиват за изкупуване на собственото предприятие. От това се вижда, че една част от обществото загубва интерес към приватизацията, а собствеността се поделя сред много собственици. В по-голяма степен това са вътрешни акционери – около 60-65%, срещу 18-22% външни акционери. Т.е. приватизацията от една страна, не дава нищо на част от притежателите на ваучери, а от друга – води до формално раздържавяване, до създаване на прекалено много акционери на собствените предприятия. И това се отчита като негативно с оглед ефективността на проведената трансформация и разбира се, с оглед създаване на реални едри капиталисти. Затова неолибералите във властта – Егор Гайдар, Анатолий Чубайс и В. П. Полеванов изработват Указа на президента „Основни положения на държавната програма за приватизация на държавни и общински предприятия“ от 22 юли 1994 г., с който слагат началото на касовата приватизация. Сега вече предприятията или акциите от тях се търгуват само срещу пари и бързо се развива фондовият пазар.

Но понеже 1995-а и 1996 г. са години на съответно парламентарни и президентски избори, касовата приватизация се използва преди всичко за попълване на бюджета. Това става чрез масовите заеми (аукциони) на правителството към появилите се в началото на прехода частни [\[5\]](#) банки срещу залог – пакетите акции на най-едрите промишлени предприятия, които не могат да бъдат откупени през следващите години, защото стойността на акциите нараства, бюджетът, естествено, няма достатъчно средства и собствеността преминава към банките. Така се създават реални собственици в лицето на банкерите, нещо повече – създават се няколко частни финансово-промишлени империи като тази на небезизвестния Михаил Ходорковски и банката му МЕНАТЕП [\[6\]](#).

3.2. Олигарсите

Така проведената през 1994–1997 г. приватизация декласира старата средна класа и създава олигарсите. Това са крупни акционери, които държат значително по-голямо количество процент акции (26–35%) в сравнение с едрите акционери на Запада, които обикновено притежават 5–10%. За разлика от началото на 90-те, когато се появяват т.нар новуриши/новобогаташи, олигарсите все по-ясно демонстрират връзките си с Кремъл и стремеж взаимно да си гарантират властта и положението. Така за преизбирането на станалия твърде непопулярен Елцин през 1996 г. се групират 7 олигарси, които чрез споменатите аукциони са купили цели отрасли от руската икономика, средства за масова информация и имат възможност да упражняват влияние в различни сфери [\[7\]](#). Така става възможен вторият мандат на Елцин. Заедно с това руската общество е подложено на натиска на криминалните империи – т.нар. „крыши“ (покриви, от „покрывать“ – да те покрива) в регионите. Това са паралелни икономически и политически структури на властта, които управляват реално в провинцията [\[8\]](#).

Наред с приватизацията особено силно върху състоянието на руското общество повлиява и азиатската криза и по-специално черният 17 август 1998, когато Русия обявява дефолт и населението е лишено от своите спестявания, рублата се обезценява спрямо долара 3 пъти, разоряват се редица предприятия[9].

Така в края на 90-те години в Русия се оформя една силно поляризирана структура на обществото. На единия полюс са слоевете, които имат минимални средства за съществуване – 20,2%, и едва осигуряващи своя живот – 57%, т.е. почти 77,2%, докато на другия полюс са състоятелните – 7% богати, а по средата са средно осигурените – 15,8%[10].

Вижда, се че приватизацията в Русия и свързаната с нея политика на преход към капитализъм е проведена, така че обществото като цяло и по-специално старата съветска средна класа е реално лишена от собственост и от социалните гаранции на съветската епоха за сметка на облагодетелстването на формирация се нов политически и икономически елит. Това обедняване на населението удря върху авторитета и влиянието и лидерите на онези политическите сили, които осъществяват програмата на прехода на Русия. А това са Елцин и неговите съветници и министри като Егор Гайдар, Анатолий Чубайс, и неолибералите на Григорий Явлински[11]. За техния негативен имидж в обществото допринася и чувството на унижението, което руското общество понася от рухването на СССР като втората супер сила, и свеждането на Русия до слаборазвита държава в региона.

4. Управлението на Владимир Путин като президент (2000–2008) и министър-председател (2009–2011)

Владимир Путин – първо като изпълняващ длъжността, а след изборите от май 2000 г. като президент, отваря нова епоха за руската средна класа и руската икономика, която съвпада с т.нар. тучно първо десетилетие на 21 в. в света. Тогава развитите и развиващите се страни бележат ръст, който поглъща суровини и особено енергосуровини от Русия. След 2003 г. с ликвидирането на конкуренцията в лицето на Ирак от натовската агресия става възможно замогването на Русия. Но факт е, че от това замогване се облагодетелстват не само олигарсите от банково-промишлените империи от времето на Елцин, но и средните слоеве на обществото. Защото Путин връща държавата в икономиката, като създава особените държавни корпорации в стратегическите отрасли. Те са над 10 и всяка обединява разпръснати предприятия от едни сектор. Държавата назначава шефа на корпорацията, но в същото време няма права над собствеността ѝ. Държавната корпорация не може да бъде обявена във фалит и така дава стабилност на доходите и работните места. Такива корпорации се формират в атомната енергетиката, военната промишленост, пътищата, строителството на обектите на олимпиадата в Сочи през 2014 г., самолетостроенето. Начело на борда на директорите на Обединената самолетостроителна корпорация е първият вице-премиер и министър на отбраната Сергей Иванов [12].

Друга проява на държавата в икономиката е поставянето под контрола на властта на добива и продажбата на нефт и газ. Повечето активи на гиганта „Газпром“ стават държавни и той получава монопола за износ на газ от Русия, а начело на борда на директорите е другият първи зам. министър-председател, бъдещ президент Дмитрий Медведев. В нефтената промишленост държавната корпорация „Роснефт“ изкупува принудително активите на най-силната в този сектор частна компания на Михаил Ходорковски – ЮКОС.

Ходорковски и неговата съдба символизират отношението на Путин към олигарсите, които както вече се посочи, се формират при беззаконното и несправедливо ограбване на руското общество по времето на Елцин. Той е съден за неплащане на данъци и е изпратен в затвора. Други такива олигарси – или приемат правилата на играта като Олег Дерипаска, който се занимава само с бизнес, и Роман Абрамович, който става губернатор на Чукотка, или бягат в чужбина като Борис Березовски и Владимир Гусински. Там те злепоставят Путин, но и обедняват и от милиардери се превръщат в милионери, какъвто е случаят с Березовски[13].

Наблюдателите свързват властта на Путин с 13 клана от политици и олигарси, които започват да се наричат магнати[14]. Но се вижда, че отношението на Путин/Кремъл към олигарсите е в пряка връзка с поведението на последните. Така онези от тях като например Роман Абрамович, който никога не бърка бизнеса с политиката и финасира футболни отбори, а не опозиционни партии, не само че не плаща данъци на руския бюджет, но и изгодно продава контролния пакет акции на „Сибнефт“ на „Газпром“.

Докато Ходорковски финансира както компютъризацията на училища, така и опозиционни партии. И не само това – през 2003 г. той се опитва на продаде 40% от акциите на ЮКОС на чужденци – на американския гигант Exxon Mobil, без да се съобразява с препоръката на Путин да се „посъветва“ за сделката с руското правителство^[15]. Ето защо влиза в затвора под предтекст за неплатени данъци, а Русия е съдена в международния съд в Хага за лошо отношение към олигарха^[16].

Това говори, че Путин и хората около него в Кремъл очевидно защитават интересите на руския едър капитал и като цяло действат подобно на своите западни колеги, които защитават собствените си корпорации. Но също така подсказва, че изглеждащите всесилни олигарси по-скоро управляват собствеността на своите империи, а Кремъл реално се разпорежда с нея, без това положение да е официално закрепено със закон и това създава напрежение и в обществото, и в чужбина към оглавяващия властта Путин.

Контролът върху икономиката, както и благоприятната конюнктура, която позволява на страната да върне дълговете си, които през 2000 г. представляват 124% от БВП, заедно с популистките обещания да се преразгледат делата по приватизационните сделки, като се съкрати срокът им от 10 на три години – всичко това осигурява висок рейтинг на Путин и втори мандат. Тогава той получава 70% от гласовете. В противовес на недоволните от него олигарси вероятно през втория си мандат (2004–2008) Путин обещава замогване на руското общество, наречено план „Русия–2010“. Според него към 2010 г. в страната 50% от населението трябва да принадлежи към средната класа^[17].

Към стабилизиране на финансите и повишаване на доходите на населението през време на двата му мандата трябва да се прибави и активната външна политика на Путин, проявите на неотстъпчивост към Запада, опита да примири обществото със съветското му минало при грандиозното честване например на кръгли годишнини от победата във Втората световна война през 2005 и 2010 г. За авторитета на Путин сред обществото през 2008 г. говорят предложенията, изказвани в публичното пространство тогава, да се промени Конституцията, за да може той да се кандидатира последователно за трети път. Това предложение Путин отхвърля, като обявява, че ще спазва Конституцията такава, каквато е. И като издига Дмитрий Медведев за кандидат, така че му осигурява победа още на първия тур, а той от своя страна го назначава за министър-председател. Така Путин остава във властта и неговата сянка върху Кремъл, и върху руското общество е все така осезаема и през периода 2009–2011 г.

5. Какво е състоянието и самооценката на съвременното руско общество в навечерието на изборите през 2011/12 г.?

Неправителственият социологически център на Юрий Левада в навечерието на изборите за Думата провежда от 30 септември до 3 октомври 2011 г. представителна анкетата, която обхваща 1600 души над 18 години от 130 градове и села в 45 региона. От нея се вижда, че през 2011 г. в сравнение с 2001 г. по-скоро е намаляла бедността сред населението в РФ и са се увеличили средните слоеве. Така процентите на хората, които през 2001г. се затруднявали да си купят хляб, са били 22%, докато през 2011г. такива са само 6%. През 2001 г. 44 % са се затруднявали да си купят дрехи, а през 2011 г. – те са намалели наполовина и съставят 24%. В началото на разглеждания период са живели сносно, но са могли да си позволят предмети за дълготрайна употреба 27%, докато през 2011 г. такива са 53 % от анкетиранияте. Съответно могли да се си купят скъпи вещи (телевизори, мебели) през 2001 г. 7% от запитаните, а през 2011 г. те се вече 15%, докато и през 2001-а, и през 2011 г. само 1% от анкетиранияте са могли да си купят скъпо струваща вещь като вила и/или кола. Това явно е дало самочувствие на голяма част от запитаните – 83%, да се самоопределят към средната класа.

Но разположението на социалните групи по доходи е доста по-различно. През първата половина на 2011 г. 53,25% от населението живее с доходи до 15 хил. рубли^[18] (500 долара); 35% – с доходи от 15 хил. до 35 хил. (от 500 до 1500 долара на месец); а 7,3% – от 35 хил. до 50 хил. рубли или до 1666 долара по текущия курс^[19]. С други думи по-голямата част от средната класа в Русия живее с доходи от 15 хил. до 50 хил. рубли^[20] – и това са 42,3% от активното население на страната.

Така излиза че, планът „Русия–2010“ е до голяма степен изпълнен и средната класа е нараснала. Характерно за тази нова средна класа от времето на Путин, а и по-рано, е че, като цяло тя се състои от наемници, а не от икономически субекти. Така по официални данни през 2009 г. броят на икономически активното население в Русия е 69 млн. 362 хил. души, от които 64 млн. и 560 хиляди

са наемници, а предприемачи – само 4 млн. 801 хиляди[21]. Това показва, че тези нови средни слоеве не са самосъздали се, а са пряко следствие от управлението най-вече на Путин. Не случайно се сочи, че именно през първото десетилетие на XXI век се замогват работещите в бюджетната сфера. В Москва на първо място, където високоплатените учители могат да си докарат доход до 30 хил. рубли, с които да осъществяват почивка в чужбина, например. Докато примерно в Кострома най-високата учителска заплата е 20 хил. при средни доходи там 15 хил. Разбира се, с тези заплати учителите от провинцията не могат да си позволят потреблението на московските им колеги, но те им осигуряват добър статут с оглед местните условия. Очевидно тези 42,3% средни слоеве ще се стремят да запазят своя статус, като продължат да разчитат на властта. Особено като се има предвид, че в годините на кризата бързо нараства броят на най-бедните, които живеят под жизнения минимум: през 2008 г. – това са 20,7 млн.; през първото половина на 2010 г. – 19,1 млн., а през първата половина на 2011 г. – 21,1 млн.[22] Не случайно на митингите в негова подкрепа се издигаха лозунги, които показваха, че хората очакват от властта социална и национална стабилност. Но затова ще стане дума по-долу.

Богатите – с доходи над 50 хиляди рубли, и най-богатите също до голяма степен разчитат на властта, за да запазят господстващи позиции и да получават високи дивиденди от собствеността в столицата, или от бизнеса в провинцията, или от извличането на печалби от монополните цени на газа и нефта[23].

От всичко написано дотук следва да се очаква, че зад Путин стои не само средната класа, но и едрият руски бизнес, и едрият финансов капитал.

6. Противопоставянето „оранжевите“ – „антиоранжевите“

Кои слоеве стоят зад несистемната опозиция? По демонстрациите от декември и февруари се вижда, че това са част от столичните интелектуалци и журналисти, както и крайно левите и крайните националисти. Руските медии отделят основно внимание на интелектуалците, учените, университетските преподаватели и столичните прозападно настроени журналисти, които по описаните по-горе параметри на благосъстояние би трябвало да се присъединят към останалите слоеве на средната класа и да подкрепят властта. Наблюдателите твърдят обаче, че това е не е така.

Тази малка част от средната класа, интелигенцията особено в големи градове, която е либерално настроена, се противопоставя на Путин, защото се чувства ограбвана от него и подкрепяния от него руски едър бизнес. Тя се бори за свободи и свързва своите политически искания и възгледи с най-либералните прозападно настроени политици от кръга на Григорий Явлински – “Яблоко”, и припознава бившите неолиберални политици като Борис Немцов (несъстояният се приемник на Б. Елцин), Владимир Рижков, човек на Виктор Черномирдин (министър-председател на РФ 1992–1998), т.е. новите лица от началото на прехода, които сега са извън политиката, заедно с новите лица от времето на Путин като юриста – блогър Алексей Навални, (свързван с ЮКОС на Ходорковски), успешният писател Борис Акунин, журналистите от радиото „Ехо Москвы”, за свои водачи[24]. Последните импонираат затова че са били на върха, но сега в новата ситуация са слезли на нивото на тази интелигенция, която също е закрепила статута си благодарение на тучното десетилетие на Путин. Само за сравнение – при Путин бяха повишени заплатите на учените, като те получиха над 7 хил. рубли (235 долара) само за титла, запази се пенсионирането на жените на 55 с право да продължат да работят и да получават половин заплата и цяла пенсия.

Тази интелигенция не показва солидарност и социална ангажираност. Тя не е лява, а дясна, защото смята, че честно си е изработила парите и статута и отказва да признае, че в страната през това време на преход се е провеждала политика на организирана бедност. Кадрите от митинга на Сахаровския проспект от 24 декември 2011 г. срещу фалшификациите на парламентарните избори показват добре облечени хора, които снимат с iPhone и iPad. А заради палтото от норки на една от опозиционерките, светската хроникьорка Божена Ринска, пропутинските медии започват да наричат бунта през декември „революцията на норките”[25]. Либералната интелигенция предпочита друг термин „снежната революция”. Според неомарксиста Сергей Кургиня несистемната опозиция е “московската столична публика, която по очевиден начин защитава интересите на богатото малцинство”[26]. Склонна съм да подкрепя това обяснение, защото резултатите на президентските избори показаха, че недоволните, успешни градски слоеве в най-богатите градове като Москва и Санкт Петербург намериха своя избраник в лицето не на т.нар. лев кандидат – Геннадий Зюганов, а в лицето на милиардера Михаил Прохоров, за което ще стане дума по-нататък.

Основните политически лозунги на “оранжевите” бяха да се прегласуват парламентарните избори

В такъв дух бе и приетата декларация на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, която явно ги окуражи. Юлия Латинина, една от иконите на либералната интелигенция, по време на едно от своите авторски предавания „Код доступа“ на опозиционната радиостанция „Ехо Москвы“ изтъкна именно това искане на опозицията – прегласуване на изборите, а не властта.

Не случайно бе образувана „Лигата на избирателите“ – неправителствена организация за наблюдение на президентските избори, с които двамата кандидати М. Прохоров и Г. Зюганов сключиха споразумение за сътрудничество на 16.02.2010 г. [27] Но в хода на президентската надпревара лозунгът за честни избори все повече губи смисъл и затова се изказваха подозрения, че опозицията всъщност с тази кампания цели да дискредитира изборите, а по възможност те да бъдат спечелени от Путин на втория тур, така че неговата власт да се тълкува като законна, но недостатъчно легитимна (по Макс Вебер).

В този ред на мисли не е странно, че либералните опозиционери не участват в минага на Болотная площадь на 4 февруари, който е най-масов и където се събират 34 хил., вместо обявените 50 хил. Там лозунгите „Капитализм – дерьмо“ и „Русским – русскую власть“, съвсем не бяха по вкуса им и показаха, че опозицията е изпуснала момента, не на последно място, защото прекъсна протестите за новогодишните празници и вместо по регионите, нейните представители заминаха в чужбина. И затова се заговори за оранжевия провал на Болотной, за това, че лидерите на опозицията са изоставили площадите [28].

Едно обяснение за такова поведение на либералната интелигенция, е че тя също си търси „място под слънцето“. Новите интелектуалци като че ли не могат да намерят място в политическия живот и сред елита, защото структурите на путинската партия „Единна Россия“ (основана през 2001 г.) вече са заети. Ето защо се дразнят на пропутинските позиции на Никита Михалков и организират публично обругаване на актрисата Чулпан Хаматова, заявила чистосърдечно подкрепата си за Путин, благодарейки във видео за подкрепата му за нейната благотворителна дейност. За Путин агитират и други бивши съветски знаменитости като Армен Джигарханян, Алиса Фрейндлих и др. А начело на предизборния щаб на Путин е известният режисьор, познат и у нас от времето на перестройката, Станислав Говорухин [29].

Вероятно подобно поведение на пролибералната опозиция и интелигенция се дължи на факта, че тя няма голямо влияние сред обществото. За това говорят данните от декемврийските избори за парламент – техните избраници печелят 3% от гласовете. Т.е. останалите части от средната класа не ги признават за изразители на своите интереси. Понеже несистемна опозиция няма голямо влияние, нито възможности за такова особено в регионите, тя търси и намира подкрепа сред външни сили. Последният пример бе посещението на 7 януари 2012 г. в американското посолство в Москва на лидери на опозицията при новоназначения посланик Майкъл Макфол (наречен за баща на „оранжевите“ или „цветните“ революции в постсъветското пространство), преди още да бъде приет от Медведев, което бе тиражирано като получаване на инструкции. По-късно американският посланик бе принуден да обяснява, че Навални не е получавал пари от Америка и че руски милиардери също финансират американски фондации [30].

Руските медии, които в по-голямата си част са пропутински настроени, както и обществото като цяло, са особено чувствителни към външната помощ за опозицията. Те свързват активизирането на несистемната опозицията с активизирането на западната антипутинска пропаганда в отговор на политиката на Кремъл за създаване на икономическата интеграция на Евразийското пространство [31] – т.е. обединяване около РФ на бившите съветски републики без Прибалтика, Грузия и Молдова. Тази политика импонира на по-голяма част от руското общество, чиито прояви в подкрепа на Путин бяха наричани „антиоранжеви“. Докато привържениците на опозицията не са убедени, че в това пространство Русия няма да е пак доставчик на суровини и голям и непретенциозен пазар и донор на бандитски елити. Оттук и сблъсъкът на два вида лозунги – на „антиоранжевите“, които подкрепят Путиновия „имперски“ подход и на другите, „оранжевите“, които издигат лозунга „Русия за руснаците“.

И така геополитиката, енергетиката и бъдещото развитие на икономиката влияят на средната класа за подкрепата, която оказва на Путин и която отказва на либералната интелигенция. И това се вижда в хода на предизборната борба през зимните месеци на 2012 г. Така на 4 февруари 2012 г. се състоя „антиоранжевият минитиг“ на Поклонной горе, организиран от най-различни лидери, някои от които като Сергей Кургинян са всъщност противници на Путин [32], но стоят зад дори още по-радикален проект „СССР-2“.

Последваха и други такива прояви на „антиоранжевите“. Разбира се, не без основание веднага тръгнаха обвинения за административна принуда за митингуване, за изборни въртележки („карусели“). Но лозунгите на регионалните митинги на 11.02. и на 18.02., които бяха организирани от профсъюзите и различни обществени организации, говорят по-скоро за преобладаване на националистически и патриотически настроения и страхове, а не толкова за особена принуда. Така например в Чита това бяха – „За сильную, стабильную, суверенную Россию“, в Южно-Сахалинск – „Курилы наши – и точка!“, в Киров – „Я люблю тебя, Россия“.

Разбира се, срещаша се и други лозунги, например в Киров хората скандираха „Россия за справедливост“, „За стабилно развитие“, „За достойна зарплата“, което говори и за очакванията на обществото в социален план. А най-големите са за стабилност[33].

Националната и патриотичната карта бе използвана и на символната дата 23 февруари – денят на защитниците на Отечеството (бивш ден на Съветската армия, неофициален ден на мъжа в Русия). Тогава в Москва по обед се провежда 130 хиляден митинг на стадиона „Лужники“ в подкрепа на Путин. На него той прави алюзия с датата, което говори, че тя не е избрана случайно. Тя трябва да представи привържениците му като защитници на отечеството, а спечелването на изборите се сравнява с битката за Москва от 1812 г., чиято двеста годишнина ще се чества тази година, и, разбира се, с битката за Москва от 1941 г.[34]

Привържениците на Путин възприемат и методите и проявите на опозицията. На 24 февруари 2012 г. около 5 хиляди автомобили правят автопробег на Садовое кольцо в подкрепа на Путин наречено „aBBoParty“[35]. В отговор на 26 февруари се състои друга голяма проява на опозицията, обявена не като митинг, а като събитие, наречено флашмоб „Большой белый круг“. Това е опит на около 11 хил. души вместо очакваните 34 хил. да обкръжат „Садовое кольцо“, накичени с бели ленти. От своя страна привържениците на Путин, организирани от социалните мрежи, подобно на опозицията, и разбира се, от властта, раздават на гражданите, включително и на събраните около „Садовое кольцо“, триколовни лентички с цветовете на руския флаг. Други поддръжници изнасят по прозорците си руския трибагреник[36].

Всичко това показва, че противопоставянето в руското общество добива не само социални измерения, но и патриотични, и геополитически. Те са оказват доста преплетени. Руското общество се плаши от сценария на „цветните революции“, от либийския му вариант, т.е. от демократизация, инспирирана отвън, от сили, които се възприемат като противници на Русия и на нейните претенции да играе водеща роля в региона и в света, защото би довела до дезинтеграция на Руската федерация. И не само – това би довело да секване на скъпите нефто-долари, на които дължи благополучието си страната. Защото развитието на реалната икономика в Русия поставя остро въпросите за изтичане на парите на олигарсите в чужбина в офшорни зони или в западни банки, за конкурентоспособността на руската промишленост и за пазарите.

6. Какво обещава Путин на средната класа?

Путин води много активна вътрешнополитическа пропаганда (чрез публикуване на статии и преки срещи с политолози, с бизнесмени, които се коментират широко в печата, без да участва пряко в предизборните дебати), като търси да балансира между очакванията на средните слоеве за стабилност и консерватизма и защитата на интересите на едрия бизнес. Най-ярко това проличава при участието му на Конгреса на Съюза на руските предприемачи и промишленици на 8 февруари 2012 г. Там той призовава да се затвори темата за „нечестната приватизация от 90-те“. Путин настоява да се компенсира обществото за нечестната приватизация, като се въведе еднократен данък, подобен на този във Великобритания при Тони Блеър върху богатствата от 80-те[37]. Целта на това предложение е да се узакони частната собственост, да се легитимира едрият бизнес и руското общество да приеме веднъж завинаги приватизацията, заради която са претенциите на всички слоеве към постсъветската държава.

Едновременно с това Путин озвучи и идеята си за еднократен данък върху свръхпотреблението, ако печалбата на едрия бизнес не се вкарва в производството. Този данък очевидно трябва пак да удовлетвори обществените нагласи срещу олигарсите, без да засяга доходите на средните слоеве [38]. В тази насока са и обещанията му за опростяване на процедурите за разрешително за бизнес, едновременно със запазване на държавата в онези сфери, които са от изключителна важност в икономиката, докато не станат ефективни[39]. Разбира се, аналитиците твърдят, че олигарсите с радост биха платили тези данъци, само и само да закрепят статута си[40].

Путин обещава и нова политика, която да преодолее суровинния характер на икономиката, като се обявява за развитие на високо технологични отрасли, нанотехнологиите, фармацевцията и др., атомна енергетика и строителство, космическа индустрия заедно с контрол върху офшорните зони, където изтича капиталът[41].

Путин направи усилия да спечели и недоволната интелигенция. Въпреки че Григорий Явлински не бе допуснат в президентската надпревара (бе обвинен, че е фалшифицирал 2 млн. подписи, за да предложи кандидатурата си), Путин обяви, че не изключва да привлече в бъдещото си

правителство хора от либералния кръг. Още по-конкретно към недоволната интелигенция се обърна Путин в статията си от 13 февруари в „Комсомольская правда“, наречена многозначително „Изграждане на справедливостта. Социалната политика за Русия“. В нея той предлага да се повиши заплащането на лекарите, учителите, преподавателите във ВУЗ, така че заплатата на един професор да стане 200% от средния за регионите доход през 2013–2018. Също така Путин обещава да се повишат стипендиите на студентите, които да станат 5 хиляди рубли на месец. Той предвижда да се възсъздаде работническата аристокрация, която през 2020 г. да стане 10 млн. души висококвалифицирани. А в районите с демографски проблеми Путин предвижда изплащане на детски надбавки за третото и последващите деца до навършване на 3 години, което означава добавка по 7 хил. рубли. месечно, като в същото време поставя непосредствената задача да се увеличат местата в детските градини. Путин също така се обявява срещу повишаването на пенсионната възраст. Заедно с това обещава облекчаване и поевтиняване на жилищата. Целта на тази широка социална програма е докъм 2018 г. да се повишат раждаемостта и средната продължителност на живот, за да нарасне населението на Русия на 154 млн. през 2050 г. Едновременно с това Путин предлага да се създават програми и телевизионни канали за класически музика и култура, и класически детски предавания и произведения за деца, т.е. да осигурява възможности за изява и работа на интелектуалците[42].

Заедно с това президентът Медведев обяви и политически реформи, които почнаха да се реализират почти веднага след изборите. Имам предвид връщането на изборността на губернаторите в регионите, които след терористичния акт на чеченските сепаратисти в училището в Беслан през септември 2004 г., Путин почна да назначава.

7. Резултатите от изборите: временна победа за “антиоранжевите”

Засега средната класа, идентифицирана публицистично с “антиоранжевите” одържа победа. Путин бе избран с почти 64% на първия тур. “Оранжевите” обаче също постигнаха своята победа, независимо от продължилите митинги срещу изборите. Тези избиратели намериха своя кандидат в лицето на Михаил Прохоров. На 4 март 2012 г. за него гласуват 7,8% от избирателите, докато дясната партия “Правое дело” през декември 2011 г. на парламентарните избори получи 0,6% от гласовете. Особено чувствителна е подкрепата за Прохоров в столицата и големите градове спрямо резултатите като цяло. Така Путин печели в Москва 46,9% от гласовете, а Прохоров – 20%. В Санкт-Петербург, откъдето започва политическата кариера на Путин – той получи – 60%, а Прохоров – 15,5%. Това 15 пъти увеличаване на десния електорат за толкова кратко време говори, че той е припознал именно Прохоров като ново, самостоятелно лице в политическия живот, чиито интереси той може да защитава като представител на много успешните, спечелилите от прехода, възприели западните ценности. Защото Прохоров всъщност агитира най-вече с личната си биография на успял самостоятелен олигарх, макар че май се забравя, че той е сред онези 13 клана, които кръжат и подкрепят Путин, докато е президент. Но Прохоров не се свързва с външна помощ, самофинансира кампанията си и се готви да прави дясна партия, за което има подкрепата на Путин[43].

Какво обаче чака победителите, онези слоеве от средната класа, които подкрепиха В. Путин? Дали той ще спази предизборните си обещания, като се има предвид, че руската икономика и политика са зависими от световните събития и особено от кризата и новото преразпределение на силите. Струва ми се, че дори и искрено да иска, Путин едва ли ще е в състояние да ги изпълни. Моят скептицизъм се основава на следните съображения.

7.1. Световното развитие: тенденциите

Бъдещето на средната класа в Русия не е изолиран проблем. В световен мащаб именно върху тези слоеве на населението е големият натиск на кризата сега. След ликвидирането на средната класа в Латинска Америка идва ред на тази в Европа. Разбира се, за сметка на по-слабо развитите икономики. Така след края на Студената война финансовият и производственият капитал получиха простор за действие и извличане на печалби от Източна Европа и същевременно възможност да изнасят производства в безмитни зони с евтина работна ръка в Азия. Така те успяваха да поддържат стандарта на средната класа на Запад. Но след започналата финансова криза от 2008 г. се видя, че това е вече все по-трудно. Признак за уязвимост на средната класа на Запада дадоха

Гърция, Испания, Италия и Португалия – периферни, но все пак по-отдавна членки на клуба на богатите, които по различни причини изпаднаха във дългова криза и поставиха под въпрос благополучието на ЕС с бързо растящата безработица и орязване на социални разходи.

Съдбата на средната класа в тези периферни и полупериферни страни на ЕС се усеща и в идеята на френския президент Никола Саркози за Европа на две скорости, и в политиката за строго фиксиране на бюджетните разходи на 3,5 % от бюджета, както и в опита да се уеднакви данъчното законодателство, така че страните с по-изгодни данъци да загубят това си предимство за привличане на инвестиции. Нещо повече, съдбата и грижата за средната класа се прехвърля все повече от грижа на бюджета към грижа на корпорациите и на индивида като цяло. Така може да се изтълкува предложението през януари 2012 г. от английския министър-председател – консерваторът Дейвид Камерън, нов модел на капитализма с две основни черти: социална отговорност – но вече не на държавата, а на корпорациите към техните служители, и масово включване и приобщаване на населението към собствеността [\[44\]](#).

Най-сигурен път за поддържане на стандарта в Западна Европа е запазване и осигуряване евтини суровини, и то енергийни, и нови пазари за финансовите агенти. Затова не случайно бе подпомогната арабската пролет и бяха ликвидирани светските държави в Либия, Ирак, Египет. На дневен ред е Сирия. От тази гледна точка опасенията на руското общество – че целта на Западна Европа и САЩ е Русия да запази статута си на суровинна страна, при това да бъде принудена да продава евтино нефта и газа си, след като енергийните източници в арабския свят станат притежание на западни и американски съюзници, не са неоснователни. А това пряко ще засегне „нефтения“ стандарт на средната класа. Тя заедно с арабския свят трябва да плати цената на оцеляването на средната класа в развитите страни. Ето защо тя подкрепя Путин, готова е да преглътне потъпкването на демократичните си права, да утвърди авторитаризма, да повярва на щедрите обещания на Путин.

7.2. Геополитическите предизвикателства

Тези обещания обаче ще се осъществяват в сложна международна обстановка с много неизвестни. 2012-а е година на много важни избори – в САЩ – хегемонът, във Франция – основната сила в ЕС, един от основните партньори на Русия, в Китай – претендентът за световен хегемон и съперник в Азия. Твърде трудна е задачата на Русия в Сирия с позицията ѝ срещу сваляното на нейния съюзник Басар Асад, с което настройва световното обществено мнение срещу себе си.

Не ясно е как ще се развият нещата в тези основни точки, от които зависи благоденствието на Русия. Дори да спечели Обама, не е ясно как ще се разреши въпросът с американския дълг, голяма част от който е в китайски и руски ръце, не е сигурна и европейската система и съдбата на еврото като основно разплащателно средство на Европейското пространство. Неясно е доколко и до кога ще се продължи икономическият просперитет на Китай, един от основните потребители на нефта.

Неясно е и бъдещето на Иран. Има подозрения, че той може да се споразумее със западните страни. Не е сигурно как ще се развие разпределението на силите в Близкия Изток. Не е ясно поведението на основните съперници – производители на енергийни суровини. Прекомерното увеличаване на цените на нефта, което се наблюдава сега, не е признак за стабилност и очевидно ще бъде достатъчно нетрайно, за да гарантира нефтен просперитет на руснаците. Предстоят подновяване на договорите на „Газпром“ с Европа. Очакванията са, че руският нефтен гигант ще среща все по-единна позиция на членките на ЕС, както и техните усилия да диверсифицират доставките си от енергогорива от Русия. Най-пресен е примерът на България, която се отказа от строителството на АЕЦ „Белене“, договорено с руския „Росатом“, въпреки големите неустойки. Ще продължат и трудностите за проникване на руския капитал в Европа и то в производствената сфера. Тоест бъдещето на нефтеното благоденствие е поставено под въпрос от неизвестните в международното развитие през 2012 г., допълнително затруднено от продължаващата криза, рецесията и светитото потребление в Европа.

7.3. Руските перспективи за средната класа

в. „Ведомости“, че социалните обещания на Путин ще изискват 5,1 трилиона рубли от държавния бюджет през следващите 6 години. Най-много разходи ще изисква обещанието да се повишат заплатите на бюджетниците – 3,5 трилиона рубли. Общо всяка година за изпълнение на тези обещания трябва да се харчи 0,85% от БВП, при цена на нефта 95 долара за барел, което ще увеличи бюджетния дефицит от 0,5 до 1,5% от БВП. Според Юлия Цепляева изпълнението на всички обещания от предизборното програма на Путин ще доведе до увеличаване на бюджетния дефицит до 3% от БВП[45].

Вече се посочи, че една част от олигарсите подкрепят Путин, но не е сигурно ще може ли той да контролира използването на техните капитали не за покупка на английски или американски отбори (какъвто е случаят с Абрамович, купил английския футболен отбор „Челси“, а М. Прохоров – американския баскетболен отбор от NBA „Ню джърси-нет“), а за влагане в реалната икономика. Съмненията се засилват и от оценяваната като неуспешна политика за „модернизация“ на Д. Медведев, която имаше предвид развитие на нови технологии, либерализация на социални дейности, както и създаване на иновационен център „Соколово“, който да е нещо като американската силиконова долина.

Ето защо може би е по-прав Анатолий Чубайс, ръководител на корпорацията „Роснано“, който в интервю пред телевизионния канал „Россия 24“ през януари предупреди, че средната класа в Русия не трябва да има илюзии. Русия я очаква през следващите 5–7 години (времето на вече 6-годишния президентски мандат) не времето на нулевите години на 21 век, а „мрачното, тежко, проклето, драматично време на 90-те“ – на реформите[46]. Доказателство за настъпване на това време е приемането на 83-ия федерален закон, който разрешава на държавните образователни и медицински заведения да предлагат легално платени услуги за населението. А това ще създаде социални проблеми и ще даде тласък в социалната диференциация и сред средната класа. Скоро ще се почувстват и негативните ефекти от приемането на Русия в СТО с оглед оттеглянето на държавата от подкрепа за руския бизнес и комуналните разходи[47].

Според прогнозите на руски и американски фондови анализатори през втората половина на 2012 г. в Русия се очаква повишаване на цените на нефта и газа и на комуналните разходи, които ще ударят върху потребителското търсене и ще доведат до понижаване на ръста на икономиката на 3,5% срещу 4,3% за същия период на 2011 г.[48]

8. Заключение

В заключение мога да обобщя, че изборите в Русия през зимата на 2011/12 г. показват, че значителна част от средната класа, създадена през двата мандата на В. Путин в началото на 21 век, гласува за трети път за него. Тя се надява на неговите обещания, които балансират между интересите ѝ и тези на едрия руски бизнес.

Една малка част от средната класа, най-образованите, столични и интелегентски среди от средната класа, обаче търсят нов политически субект, който да защитава интересите ѝ. Мотивите за това поведение се коренят в стремежа на всички слоеве от средните класа да запазят статута си и доходите си пред лицето на продължаващата финансова криза, рецесия и новия световен ред. Но историческият опит и развитие на капитализма и в света, и в самата Русия вещаят по-скоро песимистични прогнози за бъдещето на средната класа, особено за онези слоеве, които подкрепят Путин.

[2] Joshua Yaffa. The People vs. Vladimir Putin. The Russian Middle Class Campaigns Against the Kremlin. – Foreign Affairs. March 1, 2012. <http://www.foreignaffairs.com/features/letters-from/the-people-vs-vladimir-putin?>

[3] Среднячок избирает Путина. Газета.ru.
http://www.gazeta.ru/comments/2010/12/17_a_3469189.shtml.

[4] Средний класс. Энциклопедия Кругосвет.
http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/SREDNI_KLASS.html?page=0.3

[5] Тези банки не разполагат с реални пари или ценности, а разчитат на обезценяването на спестяванията на населението.

[6] Барсенков, А. С, А. И. Вдовин. История России 1917–2004. М, 2006, 702–702.

[7] Това са Борис Березовский – „ЛогоВаз“, Михаил Ходорковский и банката „Роспром Груп (Менатеп), Михаил Фридман – „Алфа Груп“, Владимир Гусинский – „Мост Груп“, Владимир Потанин – „Онэксимбанк“, Александър Смоленский – „СБС Агро“ (Банк Столичный), Владимир Виноградов – „Инкомбанк“.
<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D1%8F#>

[8] Барсенков, А. С, А. И. Вдовин. Цит. съч., с. 706.

[9] Дефолт в России 1998 года. <http://wiki.kgpi.ru/mediawiki/index.php/%D0%94%D0%B5%D1%84%D0%BE%D>

[10] Барсенков, А.С, А.И. Вдовин. Цит. съч., с. 714

[11] Барсенков, А. С, А. И. Вдовин. Цит. съч., с. 699, 714.

[12] Кръстева, Цв. 13 мощни клана влияят на Кремъл. – 24 часа, 18 януари 2008.

[13] Кръстева, Цв. Цит. съч.

[14] Пак там.

[15] Полуян, П. Эра реальной политики. – Взгляд, 26 април 2012 г.
<http://vz.ru/opinions/2012/4/26/576246.html#>

[16] Разуваев, А. Олигархи с радостью пополняют казну. – Взгляд, 13 февруари 2012 г.
<http://vz.ru/opinions/2012/2/13/561064.html#>

[17] Путин: люди поняли, что государство никого не кинет. – Взгляд, 2 февруари 2012 г.
<http://vz.ru/news/2012/2/2/558305.html#>; Новая газета.
<http://www.novayagazeta.ru/economy/27635.html/>

[18] Само за ориентир – това прави 750 лв при официален курс на БНБ – 20 рубли – 1 лев. Спрямо равнището на цените в България по-евтини в Русия като цяло са хранителните продукти, общественят транспорт, алкохолът и цигарите, комуналните разходи. По-скъпи са дрехите, такситата, хотелите, ресторантите, развлеченията.
<http://www.globalen.bg/Russia/compare-price-countries/>

[19] Кудрявцев, Ф. Средний класс живет впроголодь. – Утро. ru.
<http://www.utro.ru/articles/2011/10/25/1006767.shtml>.

[20] Покупателната сила на рублата е различна в различните региони. Най-скъпо е в Москва. Някои примери: литър мляко струва между 0,90–1,10 долара, 2-литрова бутилка „кока-кола“ е 1,50 долара, хлябът се продава за 0.75 долара, сирената – между 7–9.00 долара, 1 кг обезкостени пилешки гърди – 6–7.00 долара, кутия Малборо – 1,40–2,00 долара, единичните цени на билет за градски транспорт в Москва са 0,40–0,90 долара. Комбинирано меню в Москва в McDonald's е 8–10 долара, но сандвич със сьомга в кафене или бар в Санкт-Петербург е около 2.00 долара.

<http://www.globalen.bg/Russia/compare-price-countries/>

[21] Желенин, А. Средний класс и пропаганда. – Рабкор.ru. <http://www.rabkor.ru/debate/12879.html>

[22] Кудрявцев, Ф. Средний класс живет впроголодь..., пак там.
<http://www.utro.ru/articles/2011/10/25/1006767.shtml>

[23] Желенин, А. Средний класс и пропаганда..., пак там. <http://www.rabkor.ru/debate/12879.html>

[24] Ашкарев, А. Архаизация политики. – Взгляд, 18 януари 2012 г.
<http://vz.ru/opinions/2012/1/18/554468.html>

[25] Оранжевый провал на Болотной. – Дни.ru. <http://www.dni.ru/polit/2012/2/4/224012.html#>

[26] Кургинян против “оранжевых” – Дни.ru. <http://www.dni.ru/polit/2012/2/1/226711.html#>

[27] <http://vz.ru/news/2012/2/16/561877.html#>

[28] Путин и российская элита: трансформация системы. – Голос Америки.
<http://www.voanews.com/russian/news/Putin-Russia-elite-2012-01-21-137822168.html>

[29] Канделаки, Т. Режим недостаточно кровав. – Взгляд, 16 февруари 2012 г.
<http://www.vz.ru/opinions/2012/2/16/561985.html#/>

[30] Получение инструкций в посольстве США. – Взгляд, 17 януари 2012 г.
<http://www.vz.ru/politics/2012/1/17/554224.html>

[31] Копотин, В. Почему Запад запустил операцию “Анти-Путин”. – Дни.ru.
<http://www.dni.ru/polit/2012/1/31/226613.html#>

[32] Оранжевый провал на Болотной..., пак там. <http://www.dni.ru/polit/2012/2/4/224012.html#>

[33] В регионах митингуют в поддержке Путина. – Дни. ru.
<http://www.dni.ru/polit/2012/2/11/227328.html#>

[34] Путин: Победа будет за нами. – Дни.ru. <http://www.dni.ru/polit/2012/2/23/228069.html#>

[35] Особеностите в изписването на “aBВtoParty” се дължи на това, че се използват инициалите на Путин – Владимир Владимирович.

[36] Флешмоб оппозиции закончился дракой. – Дни.ru. <http://www.dni.ru/polit/2012/2/26/228226.html#>

[37] Там през 1997 г. е въведен еднократен данък, наречен windfall tax – т.е. данък върху пари, донесени от вятъра. Той засяга собствениците на държавно имущество, приватизирано през 80-те. Събраните повече от 5 млрд. фунта стерлинги са похарчени за социални програми. Проблемът с предложението на Путин, е че собствеността при приватизацията през 90-те години често е сменила няколко собственика. <http://vz.ru/economy/2012/2/9/560205.html#>

[38] Ремизов: РФ нужна прогрессивная налоговая политика. – Актуальные комментарии.
<http://actualcomment.ru/news/37481.html>

[39] Миллиардеры заслужили прощение. – Взгляд, 9 февруари 2012 г.
<http://vz.ru/economy/2012/2/9/560205.html#>

[40] Разуваев, А. Олигархи с радостью пополнят казну..., пак там.
<http://vz.ru/opinions/2012/2/13/561064.html#/>

[41] Расчистить поле для бизнеса. – Взгляд, 30 януари 2012 г.

<http://vz.ru/economy/2012/1/30/557489.html#>

[42] Путин в новой статье предложил стратегию народосбережения. – Взгляд, 12 февруари 2012 г.
<http://vz.ru/news/2012/2/12/560833.html#>

[43] Кононенко, М. Большой либеральный коллаيدر. – Взгляд, 6 март 2012 г.
<http://vz.ru/columns/2012/3/6/566447.html#>

[44] БНР, Събота 150, 21.01.2012.

[45] Аналитики подсчитали стоимость предвыборных обещаний Путина. – Фонтанка.ru.
<http://www.fontanka.ru/2012/02/17/012/>

[46] Чубайс, А. Демократия с настоящей конкуренцией. – Взгляд, 27 януари 2012 г.
<http://vz.ru/politics/2012/1/27/557119.html#>

[47] Расчистить поле для бизнеса..., пак там. <http://vz.ru/economy/2012/1/30/557489.html#>

[48] Второе полугодие подкачает. – Взгляд, 16 февруари 2012 г.
<http://vz.ru/economy/2012/2/16/561870.html#>